



Magtens grænser

Erik Rasmussen

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/po/po_0015-PDF/po_0015_93404.pdf

pdf genereret den : 26-1-2006

Erik Rasmussen

Magtens grænser

– Alle disse politiske ideologier udtrykker sig ved hvem magten skal til. Al magt til Napoleon. Al magt til sovjetterne. Al magt til folket. Men dér siger jeg – og anarkisterne: Al magt til ingen. Eller: Ingen magt til nogen. Men det kan jo ikke lade sig gøre.

– Hvordan kan et højt organiseret samfund...

– Jamen, jeg har jo sagt det ikke kan gennemføres. Det er en utopi...

Johannes Sløk i interview ved Hanne Stouby, *Aarhuus Stiftstidende*, 16.1.1983.

Magt og grænser for magt er klassiske politologiske – og almenmenneskelige – problemstillinger. De drøftes, under en række videnskabsteoretiske synsvinkler, kognitivt og normativt i deres klassiske enkelhed og nutidige kompleksitet. Konklusionen er at demokrati (blandt andet) er *magt bag grænser*, læst med lige vægt på begge ord.

1. Magt – ideologi eller overtro?

Under en drøftelse af værdier og normativisme i samfundsvidenskaberne på 2. nordiske statskundskabskonference i Göteborg i 1971 ivrede den stedlige, med god grund ansete professor Jörgen Westerstål for et anatema mod begreber som udvikling og magt, og elite og masse og klasse. Han bør citeres¹ på svensk, at ikke nuancer skal gå tabt:

»Det är självklart att man inte kan enas, om man bygger in själva ideologin i begreppsbildningen, och det är det som är vitsen med de här begreppen. De är ju uppfunna av ideologer för att man skall påverka folk i den riktning som ideologen vill ... när det gäller just de här begreppen så är det ingen som är egentligen intresserad av att operationalisera dem på ett strikt sätt. Man vill ha dem som allmänna ideologiska klubbor, som man kan svänga omkring med utan att fastställa deras betydelse.

Ett begrepp som utveckling är nu modernt. Men det är uppenbart, att det är värdeladdat redan från början. Om man vill bedriva rimlig forskning kring dessa frågor, börja med att kasta ut begreppet utveckling. Kalla det för industrialisering t.ex. ...

Något motsvarande gäller om klassbegreppet ... Tillämpar man en entydig definition, t.ex. en subjektiv, då kommer man meddetsamma i det läget att studera någonting som de flesta inte är intresserade av. Det är det

dimmiga klassbegreppet som är användbart i ideologiska sammanhang. Jag skulle tro att detsamma gäller om makt.

... när det gäller makt skulle jag tro att man kan gå ett steg längre och snarare tala om vidskepelse än om ideologi. Det betyder inte i och för sig, att de frågeställningar som aktualiseras i samband med maktbegreppet eller med klassbegreppet eller andra liknande begrepp skulle vara ointressanta. Det är bara det att de verktyg som dessa begrepp erbjuder är ohanterliga och otjänliga. Föreställer man sig, att man skall ena sig om ideologiska begrepp inom den statsvetenskapliga forskningen, då är det klart att då står man inför ett olösligt problem».

Såvidt Westerståhl. Under läsningen af hans debatindlæg ledes man flere gange til at spørge sig om det ikke snarere er *termers* end *begrebers* anvendelse han argumenterer imod. Men derved vilde man ikke have forstået ham til bunds. Kvintessensen er at definere disse termer som entydige begreber der lader sig operationalisere så mister de interesse, fordi sigtet med dem er ideologisk, dvs. at de er uløseligt forbundne med et sådant anskuelsessæt, og *derfor* videnskabeligt uanvendelige.

Under drøftelsen indvendte Uppsala-docenten Sverker Gustavsson² at det »gælder visserligen ... at utmønstre visse begrepp, vilka är alltför ideologiska för att kunna fungera i empirisk forskning. Men när man gör det, måste man ... se till så att man inte samtidigt mönstrat ut det problem och den del av verkligheten, som de ideologiska begreppen söker komma till rätta med». Indvendingen var måske uretfærdig, for Westerståhl havde jo nævnt at de problemstillinger som magt- og klassebegreberne aktualiserede, ikke var uinteressante. Når det for Gustavsson var vigtigt at dette ikke bare blev sagt i forbifarten, hænger det formentlig sammen med det veritable stormløb som på det tidspunkt rettede sig imod hvad hedsporer brændemærkede som »positivisme« (hvormed mentes at være sagt noget aldeles tilintetgørende). Uanset angribernes til tider barokke overdrivelser og at hensigten kunde være at bane vej for en af empirisk videnskabs virkelighedsaksion uhammet teoretisk bevægelsesfrihed, traf kritikken et sårbart punkt ved, med Marcuse som tidens bannerfører, at hævde at en forkærlighed for det der lader sig operationalisere og kvantificere kunde føre til et utilstrækkeligt virkelighedsbillede. Selvfølgelig havde mange tænksomme »positivister« og behaviorister været opmærksomme på den fare. Desuagtet gjorde den overdrevne og ensidige kritik nok nytte, og derfor måtte Gustavsson betone at en udrangering af ideologisk ladede begreber ikke skulde resultere i mangel på interesse for de problemer de var – måske mangelfulde – forsøg på at gribe fat om.

At det Westerståhl'ske anatema har haft ringe virkning er jo dette temanummer af *Politica* vidnesbyrd om. For mig at se er der to gode grunde til at magt er forblevet et centralt politologisk emne.

Den ene er den simple at ord og begreber som dominerer i almindelig politisk debat vil blive ved med at blive anvendt i overskuelig fremtid, uanset om politologer måtte afskaffe dem i videnskabelig sprogbrug, og at de derfor vilde smutte ind ad bagdøren, fordi ingen nok så berettiget purisme kan fritage os for at beskæftige os med den politiske hverdags grovkost. Det er ud fra den opfattelse jeg har

skrevet en hel bog, *Lighedsbegreber*³, om et så ideologisk ladet ord/begreb som lighed. Det vi kan – og bør – gøre er at analysere anvendelsen og påvise uklarheder, inkonsistenser og konsekvenser. Politologi er som al videnskab blandt mange andre ting et arbejde på at gøre sproget til et stadig bedre egnet redskab for tanken.

Det står naturligvis forskeren frit for at udskifte en belastet term med en ny. Vi kunde kalde det der betegnes ved *magt* for *m* eller *n* eller *o*, eller opfinde en ny og pyntelig glose. Erfaringsmæssigt forbliver bare den slags nyskabelser ikke ubesmittede ret længe. I hvert fald i de humane videnskaber. Da statskundskabsstudiet begyndte i Århus for snart et kvart århundrede siden var der næppe mange andre der brugte vendinger som *den politiske beslutningsproces* og *et pluralistisk system*. Men de er forlængst blevet fællesgods i politisk tungetale (omend med forfladiget indhold). For øvrigt ønsker vi vel ikke at skrive alene for hinanden? I hvert fald kan det ikke lade sig gøre før vi evner at udtrykke os så formaliseret at en revolutionerende afhandling, som Niels Bohrs i 1913, kan rummes på nogle få sider.

Den anden grund til at *magt* så vanskeligt lader sig udrangere rækker ud over det sproglige. Westerståhl rørte ved noget væsentligt da han sagde at i forbindelse med *magt* var der snarere tale om overtro (*vidskepelse*) end ideologi. Mens *lighed* i nær sagt alle anvendelser er klart ideologisk ladet, kan det samme ikke uden videre hævdes om *magt*. Dermed ikke være påstået at ordet ikke kan have en farve. Især anvendes det ofte med negativ betoning i sammensætninger som *magt-mennesker*, *magthaverne*. Men fuldt så meget bruges glosen om noget vi mener faktisk forekommer, uanset hvordan vi forholder os dertil. Eller sagt på en anden måde: dens kognitive aspekt er iøjnefaldende. Hvis man, med Westerståhl, vil hævde at den megen tale om magt er udslag af overtro, bliver det altså i første række en kognitiv påstand, omend den også kan have ideologiske bitoner. Påstanden har vel sin baggrund i den berømte strid mellem C. Wright Mills og Robert A. Dahl, hvor Dahl gennem sin New Haven undersøgelse kunde hævde at det ikke lod sig gøre at tale om én magtelite, den debat som så løb videre gennem introduktion af *non-decision-making* begrebet m.v. Men det Dahl stod for var jo altså blot at det var »overtro« at forestille sig magten så koncentreret som Wright Mills og andre gjorde, derimod ikke at benægte forekomsten af fænomener som almindeligt beskrives med termen *magt*. Westerståhls bemærkninger giver god mening hvis de forstås som en advarsel mod forhastede konklusioner, mod en mystificering som – uanset hvordan det forholder sig – vil blokere for frugtbar forskning. Andet har han formentlig ikke haft i tankerne.

2. Magt i teoriehistorisk perspektiv

Moro kan også rumme alvor. Det er ud fra den betragtning jeg har fornøjet mig med at anbringe en udtalelse af Johannes Sløk som en art motto for denne ræsonnerende afhandling. Sløk er en af de bemærkede og bemærkelsesværdige, indbyrdes såre forskellige skikkelser som det lille århusianske teologifakultet har været forunderlig rigt på. Netop fordi Sløk ellers ynder – som, mens dette skrives, i en TV-serie – at udfordre offentligheden ved at krænge vrangen ud af etablerede

sandheder, er det værd at notere sig at også han, skønt med ulyst, affinder sig med magt som noget uomgængeligt.

Det vilde også være forunderligt om han ikke gjorde det, for blandt meget andet er Sløk idéhistoriker, og der er i den politiske teoris lange kongerække, uanset termer og holdning, ikke nogen for hvem magt ikke har været et centralt tema, fordi den var et væsentligt træk i deres virkelighedsbillede.

Her skal ikke foretages nogen kronologisk gennemgang. Kun peges på nogle meget centrale kognitive og normative problemstillinger, som de har tegnet sig gennem årtusinder. Og i dette afsnit finder jeg det ikke nødvendigt at komme ind på definitoriske problemer omkring *magt*. Det er, trods forskelligheder, nogenlunde det samme de gamle taler om.

2.1. Magtens nødvendighed

Det er almindeligt at betragte Machiavelli og Hobbes som magtens teoretikere *par excellence*. Det er også rigtigt, idet de, skarpere end nogen andre, argumenterer for nødvendigheden af magt, fordi alternativet er kaos. Machiavelli var en ræsonnerende praktiker, Hobbes den ubønhørlige teoretiker hos hvem tankegangen får sit eksplicitte udtryk. Hans argumentation skete i naturretlig regie, men nøjere beset var der tale om et dobbelt modelræsonnement: en naturtilstand, hvor konsekvensen af *jus naturale*, dvs. hvert individs medfødte ret til selvopholdelse, i forbindelse med menneskets egenskaber, som Hobbes opfatter dem, bliver alles krig mod alle og følgelig for alle et liv i evig frygt og elendighed, og en samfundstilstand, som bliver til ved en pagt fordi individerne i kraft af den *ratio* som de også er udstyret med – og det vil for Hobbes især sige evnen til at forudberegne konsekvenser – indser at de alle og én må overdrage *jus naturale* til én suveræn alene på den ene betingelse at der effektivt opretholdes en form for ordnede forhold, hvis enkeltheder suverænen bestemmer. I kraft af *ratio* afløses derved Behemoth, et gammeltestamenteligt uhyre der symboliserer kaos, af Leviathan, et andet uhyre som iflg. Jobs Bog er skabt af Gud til at herske over andre, den tøjlede tøjlesløshed. Andet valg gives ikke.

Hobbes skrev sine værker i årene omkring den engelske borgerkrig i 1640'erne. Som en sådan anskuede Machiavelli også den ustabile og ustandselig anfægtede balance imellem småstaterne 125 år tidligere i hans italienske kulturland, som lå åbent for tyske, franske og spanske barbarers evindelige indgriben. Vej ud af dette kaos var alene at søge gennem én fyrstes uhæmmede magtudfoldelse.

Undertiden har man bebrejdet Machiavelli og Hobbes at de dyrkede magten for magtens skyld. Det er kun rigtigt i den forstand at de anså magt, koncentreret magt, for en nødvendighed og ikke mente at turde drage grænser for den. Alligevel var magt for dem begge et middel, den uomgængelige forudsætning for en beregnelig tilværelse, stabilitet, kultur. For Hobbes var dette eviggyldig erkendelse, i kraft af hans ahistoriske modelræsonnement. Machiavelli forestillede sig derudover, med udgangspunkt i en cyklisk historieopfattelse, at hans depraverede samtid ad den vej igen kunde hæve sig til højder som i den romerske republiks dage da borgerne prægedes af *virtù*, en viril offervilje for fædrelandet, og dermed var kvalificerede til del i magten.

Om både Machiavelli og Hobbes kan det altså siges at de legitimerer magten, den uspecificerede effektive magt, gennem de resultater den bringer. Når man holder sig dét for øje bliver det lettere at se hvad de har fælles med den første af de store europæiske teoretikere, filosofkongen Platon, ja at han på sin vis er den mest radikale af alle magtteoretikere.

Dette kan synes en overraskende påstand, for det Platon drøfter er retfærdighed, det gode, den sande *polis*, ikke magt som sådan. Forklaringen er imidlertid at for Platon som for andre gamle grækere var fællesskabet i *polis* det givne. De behøvede ikke som den nyere tids radikale individualister at søge en forklaring på at mennesker lever i samfund underkastede et styre. De kunde uden videre give sig til at karakterisere styreformer efter hvor mange der havde del i magten: monarki, oligarki, demokrati. Platon anvendte selv denne sondring, dog kun som noget sekundært. Styret burde ligge hos den eller dem som havde indsigt (*epistémé*) i det gode, filosofkongerne. De sørgelige erfaringer fra hans ungdoms Athen, under såvel demokrati som oligarki, var vel en del af baggrunden for denne intellektualistiske legitimering af magten, et meritokrati i bogstaveligste forstand, der vilde være så meget mere absolut som *epistémé* skulde være ubunden af lov. For grækerne som for så megen senere teori var frihed ellers netop frihed under loven, i modsætning til at være underkastet enkeltpersons vilje og vilkårlighed; loven bandt magten. Platon indordnede friheden under det gode, som kun få eller en enkelt kunde have fuld indsigt i, og legitimerede derved en magtfuldkommenhed mere radikal end Machiavellis og Hobbes'.

I denne forbindelse må også inddrages Rousseau. Igen vil læseren studse: Det var dog hans forestillinger om lighed og frihed der var med til at sætte den franske revolution i gang. Men det var også Rousseau der i begyndelsen af *Contrat social* skrev: »Mennesket er født frit; men overalt er det lagt i lænker ... Hvorledes er denne forandring indtruffet? Det ved jeg ikke. Hvad er det der kan gøre den lovlig? Jeg tror at kunne løse dette problem«. Løsningen kom han til ved den logiske *tour de force* iflg. hvilken enhver giver sig selv fuldstændigt til fællesskabet, suverænen, og får sig selv igen som en uudskillelig del deraf, så endog forbryderen ret beset vil sin egen straf; for når familiefædrene mødes i folkeforsamling, som schweiziske bønder under en eg, vil fællesviljen altid fremgå af det store antal små meningsforskelle og beslutningen altid være god, så at fællesskabets tvang overfor den der vil nægte at adlyde den fælles vilje ikke betyder andet end at han tvinges til at være fri.

Rousseau indordnede således, ikke ulig Platon, friheden under det fælles vel, blot med en ganske anden motivering, nemlig at når vilkårene er ens for alle har ingen interesse i at gøre dem tyngende for andre. Således blev han den absolutte folkeviljes forkynner, og det er ikke forunderligt at just *de* revolutionære der mest var hans disciple *både* skabte 1793-forfatningens absolutte demokrati og, i folkeviljens navn, praktiserede Velfærdsudvalgets diktatur under rædselsperioden. Al magt til sovjetterne, al magt til folket, vrænger Johannes Sløk. Det er let at se hvor meget Rousseau'sk tankegods der er i de ganske vist ineffektive østeuropæiske forfatninger, men også at det fælles vel kan legitimere proletariats diktatur som en art folkestyre for den der ved hvad folkets sande interesse er. Det der er fælles for Machiavelli og Hobbes, Platon og Rousseau er magtens nødvendighed

og at magten må være absolut for at målet – så forskelligt og til dels vagt de end alle angiver det – ikke skal forskertses. De har da også alle af en uskønsom eftertid fået tillagt medansvar for det 20. århundredes totalitære udskejelser.

2.2. Kan magt aves?

Der er blandt teoriens klassikere ingen uenighed om at magt er en kendsgerning, og med kun spredte undtagelser (som vil blive omtalt i afsnit 5.2) heller ikke om dens nødvendighed. Derimod er mange af dem, i modsætning til de lige nævnte, levende optaget af hvorledes magten kan begrænses eller aves. Med Sløks vending: Al magt til ingen (hvilket er noget ganske andet end: Ingen magt til nogen).

De veje der anvises er af to slags. Den ene peger på en grænsedragning som kan holde visse anliggender, f.eks. religiøse anskuelser, udenfor magtens område. Den anden søger frem mod en opdeling af magten og en balance mellem magtorganer. De to veje kan, som det historiske forløb viser, tages i brug sideløbende. Her skal den sidstnævnte omtales først.

Der er, skrev Montesquieu, tre slags magt: den lovgivende, den udøvende og den dømmende. De udtryk han brugte er knapt så enkle og åbner plads for fortolkning. Men det er sådan han er blevet læst, og det er sådan hans sontring optræder i et utal af skrevne forfatninger, bl.a. den danske.

Det er vigtigt at holde sig for øje at Montesquieus sontring er analytisk, en kognitiv påstand om at magt iflg. sagens natur falder i tre artsforskellige funktioner. Det var den samme tredeling Locke var nået frem til da han påpegede hvad der manglede i den naturtilstand han forestillede sig (og som afveg adskilligt fra Hobbes'): en positiv lov, uvildige dommere og en magt til at sørge for at domme blev fuldbyrdet. I Lockes fremstilling af samfundstilstanden blev sontringen mellem dømmende og fuldbyrdende magt ikke fastholdt, hvilket svarede til den tredeling i lovgivende og udøvende (*executive*) magt som havde været udbredt i engelsk debat i det 17. århundrede. Alligevel kom Locke også i denne del af sin fremstilling til en tredeling, idet han sondrede mellem udøvende magt i hjemlandet, altså det at sørge for at love bliver efterlevet og domme eksekveret, og varetagelsen af forholdet til udlandet. Analytisk er denne sontring overbevisende, og et eksempel på at den klassiske tredeling ikke er så teoretisk fuldkommen som den forekom det næste par århundreder⁴.

Ét er at tredelingen er en kognitiv sontring. Noget andet at de der foretog den gjorde det med et normativt sigte. For dermed blev det teoretisk velbegrunder at fordele magten på forskellige organer. Den udvej Locke og Montesquieu anviste var ikke, som de sommetider er blevet forstået, en kompromisløs *magtadskillelse*, men en *magtbalance* hvorved ikke alene den absolutte magt blev fordelt på organer men disse også indbyrdes kunde afgrænse hinandens magtfuldkommenhed på hvert af felterne, et system af *checks and balances*, som det rammende hedder på amerikansk.

Iøvrigt er det værd at erindre sig at allerede Aristoteles opererede med en tredeling, nemlig mellem det organ som tager beslutning i offentlige sager, ordningen af øvrighedsposterne og udøvelsen af retsplejen, og at han i sine overvejelser vedr. den bedst mulige *polis*, i modsætning til sin læremester Platon, arbejdede

med forestillingen om en »blandet« forfatning: disse overvejelser hører dog bedst hjemme i sammenhæng med spørgsmål som vil blive behandlet i afsnit 2.3.

Det andet middel til at ave magten, ved at drage grænser for hvad den kan beskæftige sig med, kommer blandt teoretikerne mest markant til udtryk hos John Stuart Mill i hans krav om ubetinget samvittigheds- og ytringsfrihed, vendt ikke bare mod en fortidig enevælde men også imod et kommende absolut demokrati. Det var frugten af et samspil mellem tre århundreders ulykkelige erfaringer, hvor magthaverne havde beflittet sig på at sikre sjælenes frelse og sig selv undersåttelig lydighed, og de samme århundreders radikale individualisme. Mere og mere bestræbte man sig på gennem forfatningsparagraffer vedr. menneske- og borgerrettigheder at lukke magten ude fra en personlig sfære, og med betydeligt held idet der i den vesteuropæiske kulturkreds er fremvokset en bred konsensus om at disse friheder er nødvendige forudsætninger for et demokrati, som altså nok kan vise magtglæde men ifølge dets egen natur ikke være absolut.

2.3. *Magtens basis*

Når de hidtil nævnte teoretikere taler om magt tænkes der i første række på fænomener som siden Machiavellis tid forbindes med begrebet stat. Allertydeligst ses det hos Hobbes at problematikens kerne er hvad Max Weber siden formulerede som statens monopol på legal anvendelse af fysisk styrke. Det er nødvendigheden af noget sådant de alle er enige om, og det er afgrænsningen deraf og kontrollen dermed Locke, Montesquieu, Mill og mange flere især kredser omkring.

I det 19. århundrede og især af Marx blev denne enighed anfægtet. Også Marx kan læses som magtteoretiker, men magt var et socialt fænomen, som statsmagt var et udtryk og et middel for. Det bør straks betones at dette ikke betød at statsmagt var noget uinteressant. Det var proletariats opgave at slå det hidtidige statsapparat i stykker og straks efter revolutionen at indrette et nyt, et proletariats diktatur (idet *diktatur* i Marx' sprogbrug betød tvangsapparat), til sikring af dens frugter og som overgang til et kommunistisk samfund. De eksisterende statsformer var heller ikke Marx ligegyldige.

Det nye var at magt er at råde over produktionsmidlerne. Her er magtens basis. De der gør det er en herskende klasse, som kan udbytte andre, i et kapitalistisk samfund tilsyneladende uden tvang fordi arbejderne må sælge deres arbejdskraft for hvad det koster at reproducere den, mens kapitalisterne kan tilegne sig merværdien af deres arbejde, og uanset statsformen bruge statsapparatet til at opretholde denne i den forstand lovlige tilstand.

Tankegange af denne art var ikke splinternye. De gamle grækere, og blandt dem Aristoteles og selv Platon, var sig meget vel bevidst at der bag striden mellem oligarker og demokrater lå modsætninger mellem rige og fattige (derfor vilde Aristoteles en »blandet« forfatning), og havde også blik for en så raffineret sammenhæng som at i en *polis* der, som Athen, især styrkede sin flåde fremmedes derved demokratiet idet enhver kunde tjene staten ved årerne, mens kernen i landhæren var de tungtrustede hoplitter som kom fra de mere besiddende lag fordi de selv skulde sørge for deres udrustning. Og i det 17. århundredes England

havde en af det teoretiske firmaments mindre stjerner, James Harrington, søgt en forklaring på tidens politiske magtkampe i den med reformationen ændrede jordfordeling. Marx betonedes også selv at klassekamp ikke var et begreb han havde opfundet; det var anvendt af den store revolutions historikere.

Her skal naturligvis ikke redegøres for hele den komplicerede Marx'ske teori. Blot peges på at den blev fremsat før et vendepunkt i udviklingen, og i den forstand som her er central: at magt er et socialt fænomen, ikke blot et statsligt, har præget al senere tankegang.

Ovenfor blev omtalt hvorledes frihedsrettighederne trak grænser for hvad magt kunde bruges til, og de er blevet fastholdt i den vesteuropæiske kulturkreds. Omtrent samtidigt, fra slutningen af det 18. århundrede, indskrænkedes på anden vis de områder staten burde beskæftige sig med, ikke ved grundlovsbestemmelser men fordi den klassiske nationaløkonomis lærdomme blev opinionsdannende. I de merkantilistiske århundreder havde staterne ikke betænkt sig på at gribe regulerende ind i erhvervslivet, det var kun midlernes utilstrækkelighed der trak grænser. Nu blev for en tid idealet hvad Lassalle vrængende kaldte natvægterstaten. Det er ud fra en betragtning af samtiden ikke overraskende at Marx kunde opfatte det borgerlige demokrati som den fuldkomne overbygning på et kapitalistisk samfund.

For Marx var kapitalismen led i en historisk udvikling. Revolutionen kunde og burde fremmes, men den lod sig ikke simpelthen sætte i værk. Sejrsvished på langt sigt var forbundet med foreløbig afmagt, uden at nogen af delene måtte føre til kvietisme. Det lader sig diskutere hvem af de samtidige socialister der var genstand for Marx' dybeste foragt. Lassalle er en rimelig kandidat. Just fordi han syntes at tro at der ved samarbejde med dem der rådede over statsapparatet, selv en Bismarck, kunde sættes noget i gang som vilde føre frem mod en virkelig samfundsomdannelse.

Der var strengt taget ingen der affandt sig med teorien om proletariats foreløbige afmagt (som Marx jo, rimeligt nok, heller ikke havde kunnet sætte en tidsgrænse for). Lenin overtalte, med besvær, sine kammerater til at gribe magten i en situation der var såre gunstig men teoretisk temmelig umulig, og Stalin udnyttede militær besættelse til at lade landene i det østlige Mellemeuropa slå følge. Til gengæld er det vanskeligt at forlige de derved fremkomne tilstande noget af stederne med hvad Marx synes at have forestillet sig ved proletariats diktatur og det som derefter skulde følge.

I den vesteuropæiske kulturkreds har der gennem det sidste hundrede år udviklet sig det ejendommelige konglomerat af indbyrdes modstridende og samvirkende kræfter der oftest betegnes som velfærdsstaten, og som mange teoretikere har lod og del i men ingen kan tillægges æren eller ansvaret for. Det i denne sammenhæng væsentlige ved den vestlige udvikling er at man *både* har erkendt at magt har en basis udenfor staten, hvad interesseorganisationernes fremvækst og anden interesseartikulation heller ikke har kunnet lade nogen i tvivl om, og har ladet statens ansvarsområde og dermed magt i betydningen af statsmagt ekspandere enormt. Det er således ikke sært at den moderne politologi har kredset fuldt så meget om et magtbegreb som klassikerne gjorde, og ej heller at den har haft langt sværere ved at stille enkle spørgsmål og give simple svar.

3. Magt som politologisk begreb

Resten af denne afhandling vil drøfte det allerede anslåede tema, magtens grænser, som politologisk problemstilling kognitivt og normativt. Men først bliver det nødvendigt at fastlægge en terminologi.

Det kan jeg gøre kortfattet, idet jeg kan henvise til *Komparativ Politik*⁵. I almindelig sprogbrug tales der, som også Sløk gør, om *magt* som noget der kan være i nogens besiddelse. Selv i så fald er det dog tydeligt at det der menes er en *relation*. At have magt er at have magt over noget eller nogen. Det giver ikke mening at tale om magt i et tomrum. Lige straks fortvivlede Robinson Crusoe, fordi han følte sig magtesløs overfor naturen. Lidt efter lidt skaffede han sig en vis magt over den.

I *Komparativ Politik* bestræbte jeg mig, netop for at understrege det relative ved magt, på at undgå at tale om at »have« magt o.l. Som det lige anførte viser er en sådan forsigtighed i og for sig overflødig. Der sker ikke noget slemt ved at bruge dagligdags vendinger, når man bare er sig forholdet bevidst: at magt forudsætter *magtressourcer*, og at det er dem noget eller nogen kan være i besiddelse af. Da Robinson fik besindet sig var han ingenlunde uden ressourcer: han var uskadt (havde altså sin fysiske styrke), han havde viden (*know-how* hedder det på nutidsdansk), han skaffede sig vragrester, osv.

Magtressourcer er af mange slags, og megen samfundsvidenskabelig og ideologisk uenighed beror på *om* og *hvordan* man bør rangordne dem i forhold til hinanden: Fysisk styrke, indsigt, anseelse, rigdom, sammenhold og organisation, magtpositioner osv. Listen kan udbygges og specificeres noget nær i det uendelige. Ved magtpositioner tænker jeg på formaliserede magtrelationer, f.eks. formandsposter, embeder, parlamentsmandater o.l., hvortil der hører en mere eller mindre veldefineret kompetence, et sæt af beføjelser. Dermed berøres en anden problemstilling vedr. magt.

Mens magt nødvendigvis betegner en relation og det således er for klarheds skyld det er nyttigt at holde magt og magtressourcer ude fra hinanden, står man overfor et terminologisk valg når det drejer sig om magt og dermed nært beslægtede termer og begreber som påvirkning, indflydelse, autoritet, tvang m.v. De kan bruges og indbyrdes afgrænses på forskellig vis, uden at den ene eller den anden sprogbrug i og for sig kan siges at have noget logisk fortrin. Desuagtet er det naturligvis for analytiske formål nødvendigt at træffe et bevidst valg og at holde konsekvent fast ved egen sprogbrug. Min er følgende: I enhver form for samspil sker der en *påvirkning*, tilsigtet eller utilsigtet, ydre eller indre, ensidig eller gensidig. *Indflydelse* betegner en relation som i sin enkleste form kan symboliseres ved $A \rightarrow B$, altså at B's adfærd ændres fra hvad den ellers vilde have været, i overensstemmelse, helt eller delvis, med A's tilkendegivne eller formodede ønsker, opfattelse o.l.; A og B kan hver for sig stå for en hvilken som helst aktør, f.eks. en person, en gruppe, en organisation, et regeringsorgan, en stat, osv., men også for den ikke-menneskelige natur eller dele af denne. *Magt* bruges om sådanne former for indflydelse som sker under indtryk af muligheden af sanktioner af forholdsvis alvorlig karakter. En mere præcis udskillelse af magt fra indflydelse er næppe empirisk formålstjenlig, blot må det præciseres at der ikke tænkes på en sondring mellem privat og offentlig regie; indflydelse og magt forekommer i beg-

ge. I nogle tilfælde af magtudøvelse vil B kunne opleve sanktionsmulighederne som så overvældende at han er genstand for *tvang*, dvs. at han ikke har noget reelt valg. Magt, derunder tvang, kan opleves som mere eller mindre legitim; opleves den som legitim betegnes den som *autoritet*, som tilfældet er når magt udøves i kraft af magtpositioner; for de gamle teoretikere var det centrale problem netop at legitimere magtpositioner, at give dem autoritet, vel vidende at magt der opleves som legitim minimerer nødvendigheden af sanktioner. Det er just et problem i nutidige samfund i snart sagt alle verdenshjørner at mange magtpositioners autoritet er svækket, så magt i højere grad end for nogle årtier siden opleves som blot og bar tvang. Dette er et faktum. Dets normative implikationer vil jeg vende tilbage til sidst i afhandlingen.

4. Magtens grænser som kognitivt problem

Sondringen mellem det kognitive og det normative aspekt på et fænomen har jeg gjort rede for flere steder, senest i et kapitel om den videnskabelige værdirelativisme i *Lighedsbegreber*⁶. Det er i denne sammenhæng væsentligt at fremhæve at det er en analytisk sontring, et spørgsmål om sigte, og det er netop sigtet der adskiller fjerde og femte afsnit i denne fremstilling.

4.1. Om at forstå og at foreskrive

Det er ligeledes værd at fastholde at sontringen kognitivt/normativt sigte ikke er sammenfaldende med et andet vigtigt spørgsmål om sigte, nemlig om et stykke forskning fortrinsvis skal tjene til at forstå eller til at foreskrive. At forske for at forstå sker med et kognitivt sigte, også når det er normative fænomener som er objekt for forskningen (og uanset at det normative element ikke lader sig udskille). At forske for at foreskrive kan ske med såvel et kognitivt som et normativt sigte. Den første slags prækription, som er den i dette afsnit relevante, iagttages tydeligt i *hvis...så...* forskningen, der jo går ud på at under givne forudsætninger, kognitive som normative, vil én vej, én politik, snarere end andre føre til målet. Sådant præskriberende eller foreskrivende forskning har et klart kognitivt sigte (igen uanset at det normative element ikke lader sig udskille).

Også sontringen mellem forskning der vil forstå, og forskning der vil foreskrive, er analytisk. I solid forskning forudsætter de hinanden. Prækription må nødvendigvis bygge på indgående forståelse hvis den ikke skal forskertse sit eget formål. Herpå byder både nutiden og klassikerne, såvel den i afsnit 2 omtalte politologiske kongerække som tilsvarende fra andre samfundsvidenskaber, rigeligt med eksempler (der ofte er nemme at få øje på med bagklogskabens hjælp). Omvendt indgår der, eksplicit eller implicit, i al forståelsesforskning *hvis...så...* ræsonnementer. Den så ofte angrebne *hyperfactualism* kan set i dette lys slet ikke forekomme. Sådanne angreb har mening hvis de er rettet mod forskning der ikke er sig sin teori bevidst. Derimod er teoretisk niveau i betydningen abstraktionsgrad ikke i sig selv et samfundsvidenskabeligt kvalitetskriterium (her er nok naturvidenskabelige forbilleder farlige) og især ikke med henblik på prækription. Der er større risici ved *hypertheorizing* af den art end ved selv grov *hyperfactualism*,

som i værste fald er tidsspilde, mens virkelighedsfjern teoretisering kan tryllebinde. – For god ordens skyld må jeg hellere tilføje at meningen med disse betragtninger naturligvis ikke er at nægte forskningen teoretisk arbejdsro, der kan tilføre udpinte jorder ny frugtbarhed og inddrage uudnyttede under kultur.

4.2. *Magtressourcer*

En relation kan kun i ekstreme tilfælde fyldestgørende beskrives ved symbolet $A \rightarrow B$. Selv når det drejer sig om magtrelationer vil A tage B's reaktioner i betragtning, evt. ved anticipation, altså $A \rightleftharpoons B$, omend pilene ikke angiver påvirkning af samme styrke. Med andre ord: magt har som kognitivt fænomen praktisk talt altid grænser.

Der er gjort energiske forsøg på at måle magt. Med beskedent held. Virkelig interessant kvantifikation synes at ligge udenfor rækkevidde. Hvilket ikke bør skjule at der i såvel praktisk politik som politologisk forskning ustandselig indgår skøn over magt. Følgelig er enhver bestræbelse på at mindske skøns usikkerhed og vilkårlighed noget positivt, også hvis bestræbelsen især tilsigter en begrebsafklaring, og højere er ambitionsniveauet ikke i denne afhandling.

I visse tilfælde kan magtressourcer kvantificeres. Det gælder de militære, f.eks. regimente og atomsprængladninger, forudsat naturligvis at der foreligger tilforladelige oplysninger. Danmark kunde i april 1940 have forsvaret sin ære (som f.eks. Christmas Møller havde ønsket), men sine kvadratkilometer ikke i mere end meget kort tid. Det viste et simpelt regnestykke. Overraskende for datiden var det derimod at tyskerne, trods den britiske flådes overlegenhed, var i stand til at besætte Norge. Eksemplet tjener til at belyse at virkningen af militære ressourcer medbestemmes af lidet kvantificerbare og anticiperbare faktorer som dygtighed og vilje. »Der Mensch ist das Wesen, welches will«, skrev Schiller. Israels tilblivelse og Lenins kup er markante eksempler, den danske modstandsbevægelse i besættelsens senere del i al beskedenhed også. Hvormed ikke være sagt at militære ressourcer ikke er tungtvejende faktorer (som Danmark erfarede det i 1864), blot at de kvantitative forhold ikke altid er ene om at determinere udfaldet af en konflikt. Magt er ikke alene et spørgsmål om ressourcer, men også om hvorvidt og hvordan de bringes i anvendelse.

En anden ressourceform som i vid udstrækning lader sig kvantificere er hvad der ovenfor blev betegnet som rigdom, hvad enten dermed tænkes på penge i dagligdags forstand eller på jordbesiddelse eller rådighed over hestekræfter. Det er ikke nødvendigt at give eksempler på at rigdom i diverse former kan medføre både indflydelse og magt. Det er imidlertid også i denne sammenhæng, som bl.a. Dahl har peget på, væsentligt at hæfte sig ved om og hvordan ressourcerne bringes i anvendelse. Som bekendt er de fleste aktionærer temmelig magtesløse, fordi de ikke bruger deres potentielle magt. Platon var så overbevist om de materielle hensyns korrupperende virkning at han vilde fratage den herskende elite personlig ejendomsret. Den vilde også Marx til livs, men kapitalisterne var for ham lige så vel som arbejderne fanger i det kapitalistiske system; magten var nærmere besat anonym, fordi den var et produkt af en historisk udvikling. Nutidens velfærdssamfund synes derimod overbevist om besiddelsens og kontanternes magt

her og nu, hvorfor politik i høj grad drejer sig om hvem der skal betale for hvad, og hvem der skal have rådighed over produktionsmidlerne. Derfor måles formue- og indkomstforhold omhyggeligt, og når der konstateres en skæv fordeling opleves det som et udtryk for magt. Marx' opfattelse af magt som et socialt fænomen er altså annammet, blot således at statsmagt alligevel betragtes som et effektivt middel til ændret fordeling af magt og værdier.

Anseelse og indsigt er ressourcer der trodser al kvantificering i andet end meget overfladisk forstand. Men af stor betydning. At den partiløse Christmas Møller i 1945 kom hjem som udenrigsminister og i august atter blev de Konservatives leder, beroede på den anseelse hans virke i London, skønt på flere måder en fiasko, havde skaffet ham i modstandsbevægelsen og i brede kredse i befolkningen. Eksemplet er interessant ved samtidig at belyse hvor hurtigt magt bygget på anseelse kan sættes over styr.

Indsigt er ubetvivleligt en formidabel art af magtressourcer. Ordet bruges her i en bred betydning, indbefattende erfaring, uddannelse, viden o.l., ikke blot om det platoniske *epistémé*-begreb. Det var uimodsigeligt den eksplosive udvikling i naturvidenskab og teknik der gav den europæiske kulturkreds magt over andre gamle kulturer og det meste af verden. I moderne marxisme henregnes indsigt, med god grund, utvetydigt til produktivkræfterne. Det er selve denne omstændighed som her er af interesse, ikke om den – muligvis – indebærer konsekvenser for den historiske materialismes filosofiske selvforståelse.

Som flere gange omtalt er det væsentligt om og hvordan ressourcer bringes i anvendelse. Et middel til effektiv ressourceudnyttelse er sammenhold, som derved i sig selv bliver en magtressource. Først et klassebevidst proletariat kan føre en klassekamp. Tydeligst bliver sammenholdets magt når det formaliseres i en organisation. De første fagforeninger kunde benytte sig af omgangsskruen, hvorpå arbejdsgiverne også lærte at organisere sig. Med formaliseringen følger magtpositioner, dvs. at formænd, bestyrelse osv. får kompetence til, indenfor nærmere angivne rammer, at handle på organisationens og dermed medlemmernes vegne. Magtpositionernes indehavere har autoritet, som i almindelighed vil være tilstrækkelig til at sikre dem tilslutning, men kan ved sanktioner, f.eks. trussel om eksklusion, tvinge genstridige medlemmer til at falde til føje. Jeg vil ikke her komme ind på den siden Michels' dage ivrigt drøftede eliteproblematik i organisationer.

Samfund og stater er de traditionelle og fortsat de vigtigste eksempler på organisation bygget på sammenhold, formaliseret gennem magtpositioner med autoritet og sanktionsmuligheder, bygget op omkring nødvendigheden af ordnede relationer samt et latent eller aktuelt modsætningsforhold til andre samfund og stater. Det var legitimeringen heraf alle de gamle teoretikere fra Platon til Rousseau, store som små, havde beflittet sig på, hvad enten de søgte den i Guds vilje, fyrstelig arveret, menneskets og tingenes natur eller folkets suverænitæt, og hvad enten det de vilde legitimere var én centraliseret statsmagt eller magten fordelt og afbalanceret mellem flere statsorganer og afgrænset ved en staten uvedkommende personlig sfære. Og legitimeringen og dermed sammenholdet som sådant styrkedes yderligere efterhånden som nationalfølelsen fik greb om befolkningerne, uanset de omkalfatring den i første omgang forvoldte i flere gamle statsdannelser.

Det var i den forstand Marx og hans disciple virkningsfuldt kunde stemples som

fædrelandsløse fordi de satte proletariats internationale sammenhold højere end den nationale loyalitet. Men også for dem var altså sammenholdet en magtressource, som kunde legitimere klassekampen, revolutionen og proletariats diktatur.

Et sammenholds værdi som magtressource afhænger naturligvis af dets styrke. F.eks. viste det sig ved den første verdenskrigs udbrud at det nationale sammenhold var langt stærkere end arbejdernes internationale solidaritet. Tilsvarende afhænger en magtpositions værdi af dens autoritet, altså af i hvilken grad dens afgørelser accepteres som bindende, også af dem som ikke finder dem rigtige, og af dens tvangsmidlers effektivitet, derunder deres antciperede troværdighed. Begge dele demonstreres med mere end ønskelig tydelighed af de forhold dansk politi har at arbejde under nu sammenlignet med for en snes år siden.

Sluttelig må der ofres nogle ord på én særpræget magtposition, nemlig den der i demokratier – og demokratisk indrettede organisationer – er tildelt hver enkelt vælger i kraft af at han har én stemme. Reglerne sikrer at den afgives af hver enkelt i isolation. I stemmerummet har vælgeren magt, en absolut, juridisk magt omend af ringe virkning, for valgets udfald afhænger af summen af vælgernes stemmer. Man taler ofte om vælgerkorpset. Men vælgerne er netop ikke noget korps, de er qua vælgere en uorganiseret masse, og deres magt er som forbruges overfor varehuse og anden detailhandel, det er mængden der gør det. Forbrugere har penge og vælgere stemmer (her råder politologien over et dejlig kvantificerbart område, som også var det første behavioralismen gav sig i kast med), og det gør det umagen værd at søge at imødekomme dem ved at antcipere deres reaktioner. Da det Konservative Folkepartis ledelse i sommeren 1945 bestræbte sig på at bringe Christmas Møller tilbage i folden regnede den med at han vilde tilføre partiet flere stemmer end han kunde koste, og da det på længere sigt viste sig at være en dårlig beregning skilte man sig af med ham.

4.3. Magtanalyse på makro- og mikroplan

Empirisk magtanalyse kan bevæge sig på et makro- eller et mikroplan. Også dette er dog en analytisk sontring, et spørgsmål om sigte. Enhver mikroanalyse forudsætter makroteoretiske forestillinger, og en makroteori forbliver en trossag hvis dens anskuelsessæt ikke på en eller anden måde lader sig frugtbar gøre til forståelse af mikrofænomener. Dette er videnskabsteoretiske påstande, den sidste en konsekvens af virkelighedsaksiomet, dvs. at samspillet mellem forsker og virkelighed altid bør foregå på virkelighedens vilkår, den første af aksiomet om erkendelsens teoribinding, altså at ingen erkendelse er forudsætningsløs⁷. Netop derfor har disse påstande kun videnskabelig gyldighed, og forhindrer ikke at uvidenskabelige opfattelser og anskuelsessæt kan have vid udbredelse og udslagsgivende virkninger og derved blive vigtige forskningsobjekter.

Magtanalyser på makroplan er der nok af. Nogle af dem, f.eks. naturretslærernes, har tidvis været bredt accepteret, for siden at blive ganske forladt. Nyere politologiske eksempler var Eastons forsøg og struktur-funktions-analysen, som nok vandt proselytter men aldrig slog rigtig igennem.

Et godt eksempel at diskutere er den historiske materialisme anskuet som

makroteoretisk magtanalyse. Marx selv betragtede sin teori som videnskab, ja som samfundsvidenskaben (både hvad angår at forstå samfundet og som et korrekt handlingsprogram, altså kognitivt præskriberende). Dette fastholdes af de senere årtiers neomarxistiske skoler. Derimod bestrides det, helt eller delvis, af andre samfundsforskere.

Som magtanalyse arbejder den historiske materialisme på to niveauer, som begge er makroteoretiske: det eksisterende samfunds og det dialektiske forløbs, således at forstå at det første niveau kun lader sig begribe, som marxister med en arv fra Hegel ynder at udtrykke sig, i lys af det sidste.

I de eksisterende kapitalistiske og quasikapitalistiske samfund og i verdenssamfundet er de traditionelle magtpositioner fremfor alt redskaber for den herskende klasse. Dog betones nu om dage langt mere end hos (eller i modsætning til?) Marx statens relative autonomi. Man har netop lagt meget arbejde i at udvikle en statsteori. Men selv med denne modifikation (som gør falsificerbarhedsproblematikken mere intrikat) fastholdes grundsynspunktet: at statsmagts grænser er snævre, dens råderum bestemt af dens klassebasis; til gengæld er grænserne for den herskende klasses magt vide. Absolut er den dog ingenlunde, af to grunde: for det første begrænses den af den aktuelle klassekamp med både den antagonistiske og andre klasser, og for det andet af indre modsætninger i den herskende klasse, både indadtil og imellem et nationalt bourgeoisi og det internationale centerbourgeoisi. Disse to forhold forklarer netop statens relative autonomi.

Dybere set er klasserne blot udtryk for produktivkræfternes dialektik som den udfolder sig over tid. Det er i den forstand den historiske materialisme er materialistisk, mens den ofrer liden opmærksomhed på sådanne materielle vilkår som klima, økonomiske konjunkturer o.l., hvilket måske er rimeligt ud fra en dialektisk synsmåde men ikke med henblik på en kausal forklaring. Jeg har svært ved at se at *Produktivkræfte* (læg mærke til at en ordentlig oversættelse til det uhegelianske sprog dansk aldrig er blevet givet) er et veldefineret, klart begreb og derfor også ved at danne mig en præcis forestilling om hvad der menes med deres dialektik og den grænseløse magt man synes at tillægge dem eller den. Overhovedet finder jeg at den historiske materialismes akilleshæl ikke så meget skal søges i at den er materialistisk (for det er langt henad vejen al god samfundsvidenskab), men i dens udspring i Hegels historiefilosofi og hele tankeverden, som den aldrig har frigjort sig af. Jeg bør nok tilføje at erkendelsesteoretisk er jeg mere angelsaksisk (og dansk?) end kontinental.

Fra denne (ikariske?) himmelflugt vender jeg tilbage til spørgsmålene omkring magts grænser på den historiske materialismes første og lavere niveau. Det er så lykkeligt at der foreligger et dansk arbejde af ny dato, politologen John Martinussens disputats⁸, som er så dygtigt og stringent gennemført at det, med forfatterens egen sprogbrug i anden sammenhæng, er »eksemplarisk« for historisk materialisme med empirisk sigte. Derved træder selve teoriens og metodens karakteristika klart frem. Disse har jeg drøftet ret indgående i en anmeldelse⁹, som er en let omformet version af min opposition ved handlingen. Her kan jeg derfor nøjes med nogle bemærkninger om bogen set under en magtteoretisk synsvinkel.

Termen statsmagt henviser hos Martinussen, i god overensstemmelse med Althusser-skolens sprogbrug, til »de dominerende klasser og klassefraktioner i en

given samfundsformation«; i Indien og Pakistan vil det især sige det nationale bourgeoisie, som trænger de ingenlunde magtløse *malik'er* (jordejere der ikke selv dyrker jorden) mere og mere tilbage, mens arbejderne endnu ikke evner at gøre sig stærkt gældende i disse quasikapitalistiske eller semikapitalistiske (termene er mine) samfund. Dog søger også andre »samfundsmæssige grupperinger« at sikre sig »optimal indflydelse på de politiske beslutninger og på implementeringen heraf«; det er bl.a. bureaukratiet og militæret, der i nogen grad formår at handle autonomt ud fra deres »karakteristiske forestilling om sig selv som *guardians* med det egentlige ansvar for landets styre«, ja endog lejlighedsvis betegnes som bourgeoisie's »avant-garde«.

Som det ses, gør John Martinussen altså et seriøst forsøg på at arbejde med forestillingen om statens relative autonomi. Statsmagten i hans terminologi trækker ikke snævre grænser for statsmagten i almindelig sprogbrug. Min kritik går på at han ikke har frigjort sig mere fra ortodokse skemaer. Hvad der er sket i Indien og Pakistan i årtierne siden frigørelsen er nok bl.a. en ekspansion af det nationale bourgeoisie, men ofte i et klientforhold til bureaukrati/militær, og at det er sådan i u-lande kan ikke overraske, så godt som vi kender det fra Europas merkantilistiske århundreder. Klassekampsmodellen, selv en revideret, slår ikke til empirisk. Grænserne for statsmagt (i traditionel forstand) drages ingenlunde alene eller bare fortrinsvis af klasserne – i den forstand er de videre end historisk materialisme vil acceptere – men også af andre sociale grupperinger og ikke mindst af fundamentale materielle faktorer som klima, befolkningsekspllosion, økonomiske konjunkturer o.l., faktorer der kraftigt indsnævrer statens handlemuligheder, uanset hvor meget eller lidt denne er determineret af klasser. Dertil kommer immaterielle faktorer som religion og kastevesen, normer som er lige så livskraftige som i 1947 og yderligere trækker grænser for magten.

Min konklusion vedr. makroanalyser omkring magtens grænser (og andre måder at formulere makroproblematik på) er den at monokausale og semi-monokausale modeller ikke slår til, hverken til forståelse eller til præskription. Til empirisk brug går der ingen vej uden om plurale modeller, hvilket naturligvis ikke udelukker at én eller nogle forklaringsfaktorer kan supponeres at række videre end andre. I praktisk forskning vil det sige at én komponent i et system sættes i centrum mens alt andet i forhold dertil er komponenter i en mere eller mindre struktureret konfiguration. Den centrale genstand for forskningen kan være en stat, en klasse, en interesseorganisation, et parti, et bureaukrati, osv. Det er rimeligt at antage at belysningen vil blive klarere og resultaterne sikrere hvis magtrelationerne i et og samme samfund analyseres parallelt med skiftende central forskningsgenstand, evt. ved nært samarbejde i et forskerteam, som det er mit indtryk det for tiden praktiseres på Institut for Statskundskab. Ét udgangspunkt for dette samarbejde var, hvis jeg har forstået det ret, Erik Damgaards disputats *Folketinget under forandring*¹⁰ fra 1977, der på en stilfærdig måde præsenterede en teoretisk landvinding ved at munde ud i en sektormodel, som bidrog til en bedre forståelse af dansk politik i 70'erne end de enkelte politologiske discipliner hidtil havde præsteret, netop ved i analysen af tinget at iagttage samspillet mellem dets udvalg, interesseorganisationer og administration og dermed også det i denne sammenhæng relevante: hvordan de enkelte komponenter begrænsede hinandens

magt og gennem deres samspil indsnævrede mulighederne for en koordineret politik fra regerings og Folketings side.

Damgaards arbejde illustrerer den naturligvis ikke nye indsigt at magtens grænser som kognitivt problem rækker langt ud over en Montesquieu'sk magtadskillelses- og magtbalance-teori. Denne forbliver vigtig. Men den overskygges af spørgsmålene omkring magtbalance og magtsamspil imellem det ene og det andet statsorgan på en måde som Montesquieu af gode grunde ikke havde i tankerne, og imellem hvert af disse og organisationerne og en række andre faktorer, alt sammen anskuet på baggrund af en vurdering af ressourcer. Her er *checks and balances* i et omfang og en uoverskuelighed som rækker langt ud over vendingens traditionelle betydning, og som må tages omhyggeligt i betragtning når man vil forstå, og før præskription kan blive til mere end beskeden nytte. Bl.a. vedr. et så centralt spørgsmål som hvorledes styring kan foregå i et virvar af grænser på kryds og tværs.

Og dermed er den politologiske forsknings muligheder omkring magt og magtens grænser ikke udtømt. Markedsøkonomien må inddrages ikke alene af interesse for den regulering og dirigering den er genstand for og som er kernen bag det nye system af *checks and balances*, men også for hvad den i sig selv betyder for værdifordelingen. Der er glædelige tegn på at politologer er begyndt¹¹ at beskæftige sig med emner som tidligere respektfuldt har været reserveret nationaløkonomer og driftsøkonomer, fordi aspektsynspunktet (altså den erkendelse at det langt henad vejen er de samme samfundsfænomener politologer og økonomer behandler, bare under forskellig indfaldsvinkel), skønt snart gammelt, i hvert fald i politologien, ikke rigtig har været omsat i praktisk forskning.

Sondringen makro/mikro markerer yderpunkter på et kontinuum. Dettets andet yderpunkt er den enkelte beslutningstager – person eller organ – i den enkelte beslutningssituation. Forskellen ligger i at overskueligheden bliver lettet. Især bliver det nemmere at præcisere et mål. Men derudover gælder det samme som ovenfor anført, at det vil øge forståelsen af konfigurationen hvis der gennemføres analyser vedr. flere andre beslutningstagere og deres mål, som er relevante i samme beslutningssituation¹². Det er netop hvad enhver beslutningstager, mere eller mindre mangelfuldt, bestræber sig på at skønne over og indrette sig efter, altså en art kognitiv præskription. I forskning er det kernen i spilteoretiske betragtninger.

I en beslutningsprocesanalyse som her forstået, det ene af kontinuets yderpunkter, indgår altid en antagelse af i det mindste en vis form for eller grad af rationalitet i beslutningstagerens overvejelser. I den anden ende af kontinuet befinder sig rene makroteorier hvis grundaksiom er at, uanset hvor rationelt beslutningstagere – og dette ord må tages i sin allerbredeste betydning – bærer sig ad, determineres forløbet i alle væsentlige træk af fundamentale »kræfter«. Mest raffineret sker dette i marxismen hvor de rationelle beslutninger og handlinger er integreret i selve de kræfter de ikke forstår, er legetøj for en Hegel'sk *Weltgeist*, som Marx bare har sat på benene igen. Makro- og mikroanalyser søger et svar på forskellige slags »Hvorfor?«, det »store« og det »lille«.

Denne tilsyneladende dikotomi har Jørgen Poulsen, med brug af andre termer og anden teknik, bl.a. spilteori, drøftet i en idérig, ved læsning af Lakatos befrug-

tet afhandling om »Demokratiforståelse i det liberale konstruktørprogram«¹³. Her sondres mellem marionetprogrammer, der opfatter »menneskene som marionetter hvis handlinger bestemmes af makrofaktorer som udefra trækker i trådene«, og konstruktørprogrammer, hvori menneskene er »rationelle aktører der med en høj grad af overblik konstruerer deres samfundsinstitutioner«. Eksempler på marionetprogrammer er Burkes »konservative samfundslegeme-program« (hvilket ikke er en helt retfærdig gengivelse af Burkes syn på *ratio*, jvf. at han i så fald ikke havde behøvet at skrive *Reflections*) og den historiske materialisme, idet Jørgen Poulsen mener at kunne hævde at »det er kun fair at holde fast ved at Marx præcist har fremstillet den historiske materialismes hårde kerne som et marionetprogram«¹⁴. Heroverfor stilles Hobbes' og Lockes konstruktørprogrammer, der analyseres håndfast og skarpsindigt, samt fra nutiden John Rawls, som han benytter som udgangspunkt for egne forsøg.

Samtidig sonder Jørgen Poulsen mellem epistemologi og doxalogi. Det er den gamle sokratiske-platoniske modstilling af *epistémé* (»sikker viden«, i min oversættelse: indsigt) og *doxa* (»formodning«, i min forståelse af Platon: tilsyneladende viden) som han morer sig med at stille på hovedet (eller tilbage på benene), med det resultat at han, meget rammende, kan karakterisere empirisk videnskab som doxalogisk, hvorved marionetprogrammerne, der tiltror sig karakter af *epistémé*, mister autoritet, mens Hobbes' og Lockes konstruktørprogrammer (uanset at i hvert fald førstnævnte efter min opfattelse må betegnes som fuldt så epistemologisk som Marx), netop forstået som begrundende og legitimerende indretning af samfundsinstitutioner, kan danne udgangspunkter for frugtbar doxalogisk empiri til løbende afprøvning.

Med den begrænsning der ligger i det doxalogiske grundsynspunkt er Jørgen Poulsens ambitionsniveau højt. Hans lille afhandling leverer i virkeligheden intet mindre end en legitimering af en socialdemokratisk socialisme (men ganske uanset af enhver af partiets fløje, altså hvad der så ofte hænder forskere der tror de har sagt noget politisk relevant) ved en kombination af politisk liberalisme med et socialistisk markedssystem.

Afhandlingen *kan*, trods et besindigt forbehold¹⁵, læses som om Jørgen Poulsen også mener at være på vej mod at overvinde hvad han selv betegner som de naturretligt konstruktørprogrammets »tendens til sociologisk blindhed« gennem »import af sociologisk indsigt fra marionetprogrammerne«, altså vanskelighederne ved at sammenspænde mikro- og makroteori. I så fald vil det være skelsættende. For det er endnu ikke lykkedes andre. For mit eget vedkommende må jeg lade det forblive ved den defaultistiske antagelse, som egentlig byder mig imod, at mikro- og makroanalyse er komplementære og følgelig begge, i et ufuldkomment sam- og modspil, samfundsvidenskabeligt nødvendige. Indtil videre...

5. Magtens grænser som normativt problem

For sikkerheds skyld må jeg hellere gentage at sontringen kognitiv/normativ er analytisk, altså går på aspekt og sigte. Derfor forekom der normative aspekter i afsnit 4 og vil optræde kognitive i dette afsnit.

Om selve sontringens nytte synes der at være enighed blandt samfundsforskere,

også sådanne som anfægter den videnskabelige værdirelativismes *logiske* udspring¹⁶, og det er jo nytten, mere end begrundelsen, det kommer an på.

Sondringens nytte i denne sammenhæng er at skærpe læserens vagtsomhed, i dette afsnit ganske særligt med henblik på mine normative præmisser, som jeg derfor vil bestræbe mig på at eksplicitere.

5.1. En menneskelig tilværelse i et menneskeligt samfund

En myre lever vel et godt myreliv med sine gøremål i og omkring tuen. Betragtningen er antropomorf. Den er taget med her for at sætte en streg under den omstændighed at mennesker reflekterer over deres tilværelse og vurderer den i forhold til hvad den kunde have været. Der kan *måske* sættes spørgsmålstejn ved om det gælder til alle tider og for alle kulturer, og i hvert fald ved om det sker på samme måde og i samme grad. Men for den europæiske kulturkreds kan der ikke være tvivl så langt vi kan følge den tilbage. *Alle* de omtalte teoretikere, fra Platon til Rawls, har dét tilfælles at de reflekterer over tilværelse og samfund og vil noget andet og bedre, og de huskes fordi de er eksponenter for noget som, med forskellig intensitet, er fælles for alle, og som formentlig er blevet både intensiveret og ekstensiveret under indtryk af tiltagende individualisme og sækularisering.

Det er på baggrund af dette banale kognitive datum også magtproblematikken må anskues. Vi reflekterer over vore relationer til andre mennesker, til samfundet, til magthaverne og vurderer om noget kunde og burde være anderledes, om vi synes vi har en menneskelig tilværelse. Sådan udtrykker vi os ofte. Men mennesker har kunnet være til under snart sagt alle tænkelige magtforhold; artens tilpasningsevne er stor. Det der menes med *menneskelig* er i denne sammenhæng noget et menneske kan være rimeligt tilfreds med, noget *menneskeværdigt*. Dertil svarer at ordet *menneske* også bruges dels som ren og skær artsbetegnelse, dels som udtryk for at det at være menneske indebærer noget særligt og værdifuldt, et forlangende både *til* og *fra* mennesket, som ikke er tilgodeset i og med den blotte eksistens. Derfor kunde Grundtvig sige: Menneske først og kristen siden, og derfor kan vi tale om menneskerettigheder.

Jeg vil ikke forsøge nogen definition eller nærmere bestemmelse af hvad en menneskeværdig tilværelse vil sige. Det er selve forestillingen som sådan der her er af central betydning, ikke det såre varierende og ofte diffuse indhold der lægges i den.

Når magt er en relation hvor A's påvirkning af B er større end B's af A og forbundet med muligheden af sanktioner, rejser sig, ikke mindst i et individualistisk og sækulariseret samfund, spørgsmål om forholdet mellem magt og menneskeværd.

5.2. Ingen magt til nogen

Overskriften gengiver Sløks – og anarkisternes – svar, med spørgsmålets formulering: Menneskeværd og magt lader sig ikke forene. Mens Sløk siger at det han ønsker ikke kan lade sig gøre, mente anarkisterne det alvorligt både normativt og kognitivt. Det var deres – og mange socialisters – opfattelse at mennesket af natur

er godt, og at kun de eksisterende magtforhold havde depraveret det: stat, kirke, ejendomsret, ægteskab. Når disse blev fjernet vilde intet styre være nødvendigt.

Lignende forestillinger indgik i Marx' og Engels' lære om det kommunistiske samfund. Mens anarkisterne eller nogle af dem kan læses som om anarkiet kan følge umiddelbart på revolutionen, var Marx og Engels ikke i tvivl om at der måtte en overgangsperiode til, hvor magten tog form af proletariatets diktatur. Med de sidste rester af det kapitalistiske system vilde, med Engels' formulering, staten dø bort (*absterben*). Om dette skal forstås som ophør af enhver form for magt er uklart. Engels taler¹⁷ om at der vil være autoritet i det kommunistiske samfund i den forstand at den enkelte må indpasse sig under et fællesskab, for kombineret virksomhed betyder organisation, og organisation er ikke mulig uden autoritet, og Marx udtrykker sig i sin kritik af Gotha-programmet som om der vil være visse samfundsfunktions tilbage som er analoge med de nuværende statsfunktioner¹⁸. Det er ikke usandsynligt at de valgte deres ord under indtryk af den bitre konkurrence fra anarkistisk side. Der er dog ingen tvivl om at de helt overvejende er blevet forstået som om det kommunistiske samfund vil være uden enhver form for tvang og i den forstand for magt.

Påstanden om at menneskets natur er sådan at der under visse betingelser intet styre behøves står i diametral modsætning til Hobbes' opfattelse. Den underbygges ikke ved at det påvises at Hobbes' model er kognitivt ufyldstgørende. Efter kommunistisk herredømme i Sovjetunionen i to tredjedele og i det østlige Mellemuropa i én tredjedel af et århundrede synes det kommunistiske samfund så fjernt som nogensinde, og det er endda blevet mere end svært at opfatte styret som et proletariatets diktatur. I Tjekkoslovakiet taltes der i foråret og sommeren 1968 om »socialisme med et menneskeligt ansigt«; forsøget blev slået ned før det var kommet i gang. De forklaringer der gives på at det er gået sådan er så velkendte at de ikke behøver at gentages her. Selv hvis de godtages underbygger de naturligvis ikke forestillingen om et kommunistisk samfund som en kognitiv mulighed. Det nærmeste man over længere tid er kommet noget sådant synes at være i de israelske kibbutzer, små overskuelige enheder, men de omfatter en beskeden del af befolkningen og har aftagende betydning for landets økonomi, og *Histadrut*, som voksede frem af deres og arbejderbevægelsens samarbejde, fik tidligt karakter af en magtpyramide.

Kognitivt må det konstateres at forestillingen om ingen magt til nogen er empirisk uunderbygget. Det kan ikke bevises at den altid og under alle omstændigheder vil være en utopi. Men det er såre plausibelt at regne med at magt i overskuelig fremtid vil være en nødvendighed. I så fald må spørgsmålet om magt og menneskeværd formuleres som et spørgsmål om i hvilken udstrækning og på hvilke måder menneskeværd lader sig forene med nødvendigheden af magt.

5.3. *Al magt til Napoleon*

Johannes Sløk sagde »Napoleon« men havde i tankerne vel nok så meget Stalin og Hitler og nutidige sidestykker, og han tilføjede i samme åndedræt »sovjetterne« og »folket«. Det afgørende er ikke om magten tilkommer én person eller ét organ, men at *al* magt er koncentreret ét sted.

I nogen grad er forestillingen om *al* magt urealistisk. Leviathans magtfuldkommenhed var af tekniske årsager i praksis ganske begrænset. Det var også Hitlers og selv Stalins men deres rakte dog anderledes både vidt ud og dybt ind. Den tekniske udvikling synes at åbne mulighed for en Orwell'sk magt så fuldkommen at den kan omfatte noget nær al menneskelig adfærd.

Det er let at konstatere at koncentreret magt ikke lader sig forene med menneskeværld sådan som dette begreb er blevet forstået i den europæiske kulturtradition og nu om dage i den vesteuropæiske, med rødder tilbage til antikkens grækere og stadig mere ekspliciteret siden det 17. og 18. århundrede og menneskerettighedserklæringerne og Stuart Mill. Marx var ingen undtagelse, blot at menneskeværld for ham ikke kunde sikres konstitutionelt men først ved en ophævelse af den med privat ejendomsret forbundne udbytning; hans fremtidsmennesker skulde ikke være mindre fribårne end Mills.

Midt i denne enighed om den grænseløse magts fordærvlighed må det erindres at menneskeværld som her forstået ikke under alle omstændigheder er en dominerende værdipræmis. Den kan skubbes til side når selve eksistensen føles truet. Det var kernen i Hobbes' modelræsonnement, og det var hvad der skete for halvtreds år siden, da vælgerne i et gammelt europæisk kulturområde i meget stort tal søgte tryghed gennem opgivelse af alle slags friheds- og lighedsbegreber. Og i de seneste år vidner voksende accept af slagord som »Hellerne rød end død« om at ønsket om at eksistere kan trænge kravet om menneskeværld til side, at mennesket som art sættes højere end mennesket som værdibegreb. Et memento om selv bredt accepterede normers forkrænkelse.

5.4. *Al magt til ingen*

Det er denne formel der for tiden – og med de flere gange nævnte aner bag sig – er dominerende norm i den vesteuropæiske kulturkreds, og som, når den læses ordret, også er en adækvat beskrivelse af virkeligheden. Ingen magtposition har magt uden grænser, og der skal fortvivlede krumspring til for at hævde at kapitalens magt er uindskrænket i det 20. århundrede. Videnskabsmanden Marx kunde næppe have gjort det, og neomarxisterne indrømmer i det mindste staten en relativ autonomi. Andre kan formentlig uden blusel opfatte kapitalen som én af de betydelige magtressourcer i samfundet.

Formlens styrke illustreres af dens anvendelse på subsystemer og delområder: medbestemmelse på arbejdspladsen, i uddannelsesinstitutioner, osv., samt gennem frygten for betydelig magtkoncentration, som når forestillinger om hvilken magtforøgelse en såkaldt central fond kunde give LO gjorde forslag om økonomisk demokrati mistænkelige i manges øjne. Slående er også kritikken af velfærdsstatens »formynderi«. Der er en personlig sfære som forlanges respekteret, både i klassiske menneskeretsspørgsmål og med hensyn til at kunne indrette sig nogenlunde efter eget hoved. Grænserne er ikke veldefinerede, og der er stor uenighed hvor de bør trækkes. Men ikke om at der bør være grænser.

5.5. Lige magt til alle

Når ingen har al magt og al magt har grænser, er en minimal forudsætning for menneskeværd opfyldt, uden at der derfor er sikret alle en menneskelig tilværelse i et menneskeligt samfund. Det vil være nærliggende at søge den optimaliseret ved at alle får lige stor magt.

Det var det Rousseau mente at give opskriften på ved at alle (mandlige) borgere havde én og kun én stemme i folkeforsamlingen som blev identisk med suverænen. Han gjorde selv opmærksom på at et så fuldkomment styre kun kunde praktiseres i små, enkle samfund og forkastede hånlige repræsentation såvel som enhver form for magtdeling eller magtbalance som uforenelige med folkets suverænitæt og desuden uforholdne. Rousseau forkyndte det grænseløse demokrati indenfor snævre landegrænser, en *polis*, hvad magt angår grænseløs som Platons og bygget på lige så lys en tillid til indsigt, bare det almindelige folks.

Det er i afsnit 2.1 antydnet at Rousseaus tro på det absolutte demokrati har ladet sig bruge til at legitimere mangt og meget. Det af hans tankegods som har fået størst og i nutiden usvækket betydning er dog den lige og almindelige valgret, praktiseret i den vesteuropæiske kulturkreds og enkelte andre steder og omgivet med en sådan glorie at den har formel gyldighed også mange andre steder. Her er virkelig tale om lige magt til alle. Men Rousseau-fremmed er den i den forstand at den er en valgret, ikke en stemmeret i en besluttende forsamling; den har kun de valgte. At have valgret er at indtage en magtposition idet der dermed er forbundet en sanktionsmulighed rettet mod de valgte. Deres magt er tidsbegrænset og også begrænset indenfor valgperioden ved at de er sig sanktionsmuligheden bevidst. Betydningen heraf er iøjnefaldende så snart man sammenligner samfund med og uden effektiv lige og almindelig valgret. Men som omtalt i afsnit 4.2: Selv om den lige og almindelige valgret giver lige magt til alle i stemmeboksen er det set fra den enkelte vælgers synsvinkel en så beskeden magt at den ikke i nogen anden forstand betyder lige magt til alle. Det er, af simple numeriske grunde, andre magtpositioner der opleves som forbundet med magt, og disse er det, også af simple numeriske grunde, ikke muligt, selv hvis man vilde, at fordele blot tilnærmelsesvis ligeligt¹⁹.

Der må altså konkluderes at lige magt til alle ganske som ingen magt til nogen er et ønskemål som ikke lader sig realisere i en overskuelig fremtid, om nogen-sinde.

5.6. Nogen magt til alle

Når det ikke giver kognitiv mening at tale om lige magt til alle må normen om menneskeværd, forestillingen om et menneskeligt liv i et menneskeligt samfund, søges efterlevet på et lavere ambitionsniveau, i det mindste hvad magt angår. Når al magt til Napoleon er uacceptabel i den vesteuropæiske kulturkreds må svaret søges i en sådan udformning af princippet om al magt til ingen at resultatet bliver nogen magt til alle. »Nogen« magt er et vidt begreb. Det udelukker kun »al« og »ingen«, og det tillader at der kan være store forskelle både mellem personer og for en og samme persons vedkommende i forskellige henseender.

Det er det et demokrati vil realisere, og derfor dets tilhængere kan påberåbe sig

at det byder på et mere menneskeligt liv end hvad menneskeheden ellers har kendt. Det er med eftertanke jeg i denne normative sammenhæng bruger glosen *demokrati* (ikke polyarki eller lignende). Det er på tide at den atter bruges om samfund som med nogen ret kan smykke sig med den, i bevidst modsætning til dem der ikke kan, for ellers glemmes det let at der, ufuldkommenheder til trods, er tale om et væsentligt karakteristikon.

Den lige og almindelige valgret tildeler alle adgang til en magtressource, og 80-90% af vælgerne benytter sig deraf. Vælgersanktionen afstikker grænser for andre magtpositioners magt. Opinionsundersøgelserne har øget muligheden for anticipation og dermed sanktionens effektivitet indenfor valgperioden. Det lader sig diskutere under hvad slags valgssystem partiernes følsomhed er størst. Under et forholdstalsvalgssystem som det danske med lav spærregrænse kan strømninger blandt en beskedent del af vælgerne blive udslagsgivende for flere partiers adfærd og få stor parlamentarisk virkning. Den omstændighed at valgretten, netop fordi den er lige og almindelig, giver den enkelte vælger så beskeden en magt, medfører altså ikke at det er nødvendigt at tilhøre et flertal for at påvirke udfaldet. Dette bestemmes, alt efter den parlamentariske situation, af konglomerater af større og mindre mindretal.

Det samme ses ved at betragte andre veje til at påvirke afgørelserne. Det at være vælger er kun én af de roller vi har, den mest abstrakte, den som *borger*. I alle de øvrige roller mennesker har indgår de også i et antal mindretal og kan give sig til kende ad de veje der står åbne i et demokrati, mest effektivt ved at udnytte ressourcerne sammenhold og især organisation. Ovennævnte sektormodel er en af de måder hvorpå forskere har beskrevet samspillet mellem den parlamentariske og andre magtkanaler som en ganske dagligdags foreteelse: de talløse mindretals påvirkning af afgørelserne, et vidnesbyrd om nogen magt til alle.

Set fra det enkelte individs synsvinkel er normen om en personlig sfære af større daglig betydning end normerne om adgang til deltagelse i de kollektive beslutningsprocesser. Qua norm har den sit udspring i menneskerettighederne og deres forhistorie: samvittighedsfrihed, ytringsfrihed, retssikkerhed, privat ejendomsret og hvad ellers i tidens løb har været henregnet dertil, og hvorved der blev trukket grænser for magtens anvendelsesområde. Udenfor disse grænser har individet ret til og, under forudsætning af de fornødne ressourcer, magt til at indrette sin tilværelse efter sit eget hoved.

Om denne norm, denne form for nogen magt til alle, råder der en meget udstrakt konsensus. Det vil blive meget svært at finde nogen som vil hævde at der ikke bør være en personlig sfære. Derimod vil det tvangfrit kunne lade sig gøre at skildre politik som kampen om hvor grænserne bør drages: Hvad skal være personlig og hvad skal høre under en kollektiv sfære?

Det er lettest at iagttage med hensyn til produktionssfæren. Begyndelsen til demokratierne blev taget på et tidspunkt, omkring midten af det 19. århundrede, da den klassiske nationaløkonomi stort set var opinionsdannende. Produktionen hørte til den personlige sfære. Det faldt smukt sammen med at den private ejendomsret blev grundlovsfæstet. Det er plausibelt at se en årsagssammenhæng, for det fremgroende borgerskab var initiativtagende på begge felter. Derimod har udviklingen forlængst dementeret Marx' opfattelse af demokrati som det kapitali-

stiske samfunds politisk højeste trin. For efterhånden som demokratiet blev voksent – og det vil de fleste steder sige i de første årtier af indeværende århundrede – med effektiv lige og almindelig valgret og gennem organisationsdannelsen, skete der, med verdenskrigene som eksperimentallaboratorier og med Keynes som det teoretiske udtryk for de nye behov og erfaringer, mere og mere det at staten og organisationerne regulerede og dirigerede produktionssfæren og både tiltog sig og fik tillagt ansvar for befolkningernes økonomiske velfærd. Den private ejendomsret blev ikke afskaffet (omend en del industrier blev nationaliseret i adskillige lande). Men forstået som rådighed over produktionsmidlerne havde den ikke samme indhold som førhen. I stedet trådte en blandingsøkonomi. Altså en kraftig indsnævring af den personlige sfære, en udvidelse af grænserne for statens og organisationernes magt. Det er rimeligt at antage at dette er sket bl.a. fordi store dele af befolkningerne har kunnet bruge valgretten og sammenholdet i organisationer som løftestænger til at skaffe sig en mere menneskeværdig tilværelse, altså at magtens grænser trækkes forskelligt alt efter hvem der har magt til at trække dem.

Det er også let at iagttage at noget tilsvarende er sket på en række andre felter. På mange af dem begyndte det endda tidligere. Verdenskrigene var ikke fornødne til at sætte udviklingen i gang, omend de fremskyndede den. Alderdomssikring og sundhedstjeneste er bare eksempler på hvordan store felter er overført fra den personlige sfære til den kollektive. Grænseforskydningerne er sket trinvis, men trinene har ført op til en repos hvorfra der er langt tilbage til gulvet. Her er det iøjnefaldende at befolkningerne har ment at opnå en mere menneskeværdig tilværelse, især så længe det så ud som om den kunde opnås ved at andre betalte; det medfølgende skattetryk synes for tiden at have dæmpet optimismen.

Lidt vanskeligere at få øje på – og i øvrigt også mere komplicerede – er forskydningerne mellem den personlige og den kollektive sfære på mere immaterielle områder. Et godt eksempel er uddannelsen i Danmark. Fra enevælden havde demokratiet overtaget en folkeskole, der lagde vægt på og længe holdt fast ved at oplære børnene i kristendom og fædrelandskærlighed foruden nyttige færdigheder og kundskaber. Under indtryk af meningsbrydningerne i et demokrati blev det efterhånden en mere fremtrædende opfattelse at skolens opgave, ud over at bibringe færdigheder og kundskaber, var at forberede børnene til selv at tage stilling til livets og samfundets problemer. Det forkyndende blev neddæmpet, skolen mere »neutral«, altså en udvidelse af den personlige sfære. Sådan var i grove træk tendensen omkring århundredets midte. I de seneste årtier er den blevet brudt. Det forlanges f.eks. fra mange hold at skolen skal bibringe børnene en lighedsorienteret holdning. Samtidig anses det for ønskeligt – i takt med dybtgående ændringer i erhvervslivet – at opdragelsen og prægningen af børnene, fra vuggestuer til afslutningen af en 13-årig undervisningspligt, i stigende omfang bliver varetaget kollektivt. Disse nye tendenser møder modstand idet de opleves som indskrænkning af den personlige sfære. Altså endnu et eksempel på at politik drejer sig om hvor grænsen mellem sfærerne bør drages.

Kan, har man ofte spurgt, socialisme forenes med demokrati? Churchill førte valgkamp på et nej i 1945, og tabte. Udviklingen i den østlige del af Europa kan tydes som eksempel på at han havde ret. To ting må dog tages i betragtning. For det første at kun ét af disse lande, Tjekkoslaviet, havde haft erfaringer med et

rimeligt velfungerende demokrati. For det andet om disse lande er socialistiske i andet end den udvendige forstand at den private ejendomsret til produktionsmidler, stort set, er afskaffet. På det teoretiske plan bliver spørgsmålet om socialisme nødvendigvis vil medføre en sådan koncentration af magt i produktionssfæren at »nogen magt til alle« og en vis privat sfære som forudsætning for demokrati bliver illusioner. Næppe nogen vil vel benægte at faren ved planøkonomisk magtkoncentration er frygtindgydende. Derimod foreligger der – desværre, må man som empiriker sige – ikke tilstrækkelige data til at belyse muligheden af f.eks. den Jørgen Poulsen'ske vision om foreneligheden af et politisk demokrati med en markedssocialisme. Der er videnskabeligt intet belæg for at istemme det Churchill'ske nej, og det må man som demokrat være lykkelig for.

5.7. Magtens nødvendighed – bag grænser

Mine kognitive konklusioner af det foregående er at magt er en nødvendighed i komplekse samfund, i det mindste i en overskuelig fremtid, og at magt ikke kan være jævnt fordelt. Det er derfor både kognitivt og normativt uinteressant, undtagen måske med agitatorisk formål, ikke at anerkende de deraf flydende konsekvenser.

Kognitivt er der derefter to principielle muligheder: den ubegrænsede magt (som den tekniske udvikling har gjort til en realistisk mulighed) eller magt bag grænser. Normativt kan der for mig – og et formentlig meget stort flertal i den vesteuropæiske kulturkreds – ikke være tvivl om at magt bag grænser må foretrækkes. Andet giver ikke mulighed for en menneskeværdig tilværelse i denne traditions forstand. Når magtesløshed ikke kan forbindes med en menneskeværdig tilværelse må konklusionen blive *både* magt bag grænser og nogen magt til alle, altså en bred men dog sigende, om man vil: en minimal definition af hvad vi plejer at kalde demokrati.

Konklusionens gyldighed afhænger naturligvis af om værdipræmissen accepteres. Udenfor den vesteuropæiske kulturkreds kan kun meget få lande karakteriseres som demokratier. Enten er andre værdier blevet prioriteret højere eller nødvendige forudsætninger af økonomisk, social og kulturel art har ikke været til stede i tilstrækkeligt omfang. Deri er intet overraskende, al den stund noget der kan kaldes demokrati i det store og hele kun er forekommet i vor kulturkreds i dette århundrede og ikke hele tiden i alle dens lande. Det var engang på mode at sige at demokratiet er noget der må vindes i hver generation, og det er et rammen- de udtryk for at det ikke er en selvfølgelighed.

Efter denne kognitive konstatering kan jeg vende tilbage til problematikken indenfor den vesteuropæiske kulturkreds. Demokratiet har lige så mange udformninger som der er lande, og tager vi de historiske former med og de forestillinger mennesker har gjort sig, bliver tallet *legio*. Allerede dermed antydes at de konkrete demokratier er mangelfulde i forhold til de krav demokratiet stiller til sig selv. Kunde magtproblematikken (ikke bare i konstitutionel men i videste forstand) løses bedre, så tilværelsen blev mere menneskelig i mere menneskelige samfund? Det er det politisk uenighed drejer sig om, blot udtrykt mere højtideligt end i dagligtale.

Det siger sig selv at jeg ikke har i sinde at tage den debat op her. Jeg har kun tilbage at eksplicite visse træk som er fælles for al slags demokrati og som vedrører magten og magtens grænser, desværre fordi det ikke altid er overflødigt at sige selvfølgeligheder.

Demokrati kan beskrives som et sæt spilleregler hvorved magten fordeles mellem samtlige deltagere men uensartet og på en sådan måde at den er begrænset og dermed beregnelig. Hvis spillereglerne ikke overholdes hører beregneligheden op og, i det lange løb, slettes grænserne.

Noget centralt i demokratiet kan illustreres ved at sammenligne med skak. I skak kan enhver brik slå enhver anden, alle har nogen magt. Men officererne har bevægelsesmuligheder som giver dem større slagkraft end bønderne. Kongen har ringere bevægelsesmuligheder end dronningen og, i det meste af spillet, de øvrige officerer. Men det er ham, den temmelig værgeløse, hele spillet går ud på at beskytte. Hvis man er demokrat er det demokratiet der er kongen.

Alle brikkers bevægelsesmuligheder er defineret ved konstitutive regler. Hvis de ikke respekteres er der simpelthen ikke tale om skak. Sådan har også demokrati sine konstitutive spilleregler, som betingelsesløst må respekteres. Nogle af dem er angivet i det foregående. Der er bare den forskel – og deri ligger illustrationens begrænsning – at de ikke er så præcist og entydigt defineret som i skak. De er smidigere og mere mangfoldige og derfor lettere at misforstå og misbruge. Men de er lige så konstitutive.

Sammenligningen kan føres et stykke videre. Indenfor rammen af de konstitutive regler kan skakspilleren flytte brikkerne på et uendeligt antal måder. Nogle måder er klog taktik, og der er udtænkt mange slags som den gode skakspiller kan vælge imellem, alt efter hvordan modparten reagerer. Der er altså, ligesom i demokratiet, en personlig sfære, som er begrænset både af de konstitutive regler og af modpartens træk. Parternes træk og modtræk svarer til hvad der, med deres respektive formål for øje, foregår indenfor rammerne af et demokrati. De har modsatte hensigter. Men de er enige om at spille skak. Det er modspil og samspil. Det er hele skakbrættet, hvide og sorte brikker og intentionerne bag trækkene, der svarer til demokratiet. Det enkelte parti bliver forbi, ligesom i demokratiet, men *skak* består.

I ethvert samfund er der konflikt og Kooperation, og afgørelser må ske. Magt er en nødvendighed. I demokratier er spillereglerne indrettet sådan at konflikterne kan foregå og afgørelser finde sted med udfoldelse af mange slags taktik og med sejre og nederlag og kompromisser til følge indenfor konstitutive rammer som der er bred konsensus om at respektere. Ingen er forpligtet til at acceptere afgørelserne som gode eller rigtige, alle til at akkviescere ved dem, indtil de, ved demokratiske procedurer, lader sig ændre. Ingen behøver at betale sin skat med glæde, som Vilhelm Buhl sagde han gjorde, men betales skal den.

Borgere i et demokrati er ikke lige så flinke som skakspillere til at respektere spilleregler og afgørelser. Derfor må der være muligheder for sanktioner. Magt har et aspekt af tvang. I almindelighed kommer sanktionerne ikke til anvendelse, fordi de anticiperes, men også fordi magt har et aspekt af autoritet, som styrkes i demokratier når borgerne føler at de, i tredje eller femte eller n'te led, har en andel i den, altså lidt af den Rousseau'ske tankegang.

Demokratisk magt er, indenfor de grænser der er afstukket, en balanceakt mellem autoritet og tvang. Jo større autoritet, des mindre tvang, og des lettere accepteres den. Jo mere tvangsanvendelse, des større risiko for at autoriteten svækkes. Demokratiet er som den gode lærer i gamle dage: spanskrøret stod i skabet, men det blev næsten aldrig brugt. Noget simpelt alternativ er der ikke tale om. Magt kan også miste autoritet ved ikke at bruge, måske ikke turde bruge, sanktioner.

I mange år efter nedkæmpelsen af Hitler var demokratiet næsten fredhelligt (og ordet blev misbrugt i mange øjemed). Dets autoritet var så stor at dets magt ikke blev anfægtet, spillereglerne blev fulgt i nogenlunde så vidt omfang som det må anses for muligt, i de fleste lande i den vesteuropæiske kulturkreds.

Det samme kan ikke siges om de seneste årtier. Tydeligst ses det i lande som Italien og Tyskland, hvor små grupper har betjent sig af mord, gidseltagning og terrorhandlinger, langt mere ekstreme midler end den danske modstandsbevægelse benyttede overfor en fremmed besættelsesmagt. De pæneste motiver man kan forestille sig disse grupper tilskyndet af, er desperation i erkendelse af at deres syn på de bestående samfund var uden gennemslagskraft i befolkningerne og vel efter deres teoretiske opfattelse også måtte være det. Selv i så fald er der tale om en ekstrem arrogance, en total afvisning af det demokratiske aksiom at andres meninger, uanset hvor fejlagtige de måtte forekomme en, dog bør have samme – beskedne – vægt som ens egne når afgørelse skal træffes. Hverken rød, sort eller grøn overbevisning, så lidt som blå eller violet, kan i et demokrati legitimere brud på de demokratiske spilleregler. Det er at tiltage sig magt uden grænser, at være en Napoleon.

Slige ekstremer er hidtil ikke forekommet i Danmark. Her har udemokratiske tendenser nøjet sig med at bevæge sig et godt stykke ud over grænserne for den demokratiet iboende ret til at give uenighed til kende ved demonstrationer m.v. Tendensen er optrådt i mange befolkningskategorier: landmænd, sømænd, fiskere, studenter osv., og taget i mange formåls tjeneste: højere priser, mere i løn, udenrigspolitik, energipolitik, bevarelse af legepladser o.m.a.

Det kan synes bagatelagtigt hvad der er sket i Danmark. Ikke des mindre er det en svækkelse af de demokratiske spilleregler autoritet. Tydeligst illustreres det i situationer hvor politiet nødsages til at tage tvangsmidler i anvendelse og hvor det desuagtet lykkes at samle sympati om dem der anvender vold imod politiet. Et politi der handler i overensstemmelse med sine beføjelser er en demokratisk garanti. Hvis forståelsen heraf svækkes fører det henimod en tilstand hvor hvem-somhelst kan gøre hvadsomhelst mod hvilket-somhelst andre, noget Behemothagtigt, hvis konsekvens kan blive en Leviathan.

Der kan gøres interessante sproglige iagttagelser. F.eks. at *lov og orden* opfattes som noget negativt, sommetider som identisk med *kæft, trit og retning*, men også som udtryk for noget fastlåst, det etablerede. Man synes at glemme at lov og orden, taget efter bogstaven, er en nødvendig forudsætning for et demokrati, og desuden at en af dettes fordele just er at bestående lov og orden og bestående fordeling af værdier lader sig ændre og til stadighed ændres i kraft af dets spilleregler.

Demokrati er magt bag grænser, at læse med fuld vægt på begge ordene.

- 1) *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1972, Lund, pp. 51-52.
- 2) *Ibid.*, pp. 58-59.
- 3) Berlingske Leksikon Bibliotek, 1981: argumentationen herfor findes pp. 15-16.
- 4) Jvf. mine overvejelser desangående i *Komparativ Politik*, 2, 2. udg., Gyldendal, 1972, pp. 320-56.
- 5) 1, 2. udg., 1971, pp. 67-74.
- 6) pp. 24-37.
- 7) Jvf. Erik Rasmussen, Stig Jørgensen, K.E. Løgstrup, *Ideologi og videnskab*, Det lærde Selskabs publikationsserie, Ny Serie, hæfte 3, Århus, 1973, pp. 3-11.
- 8) *Staten i perifere og post-koloniale samfund: Indien og Pakistan. En historisk-konkret analyse med teorigenererende sigte*, I-IV, Forlaget Politica, 1980. – Mens Martinussens værk uden tvang kan henregnes til Althusser-skolen og dermed til historisk materialisme i snævrere forstand, placerer et andet værdifuldt arbejde fra Institut for Statskundskab, Curt Sørensen *Marxismen og den sociale orden* 1-2 (GMT, 1976), sig udenfor alle de neomarxistiske skoler og er således ikke »eksemplarisk«, hvormed ikke er sagt noget forklejnende.
- 9) *Statsvetenskaplig tidskrift*, Lund, 1980, pp. 192-204.
- 10) Samfundsvidenskabeligt Forlag, København, 1977.
- 11) Ole P. Kristensen, »Privat eller offentlig produktion af offentlige serviceydelser: Dansk brandvæsen som eksempel«, *Nordisk Administrativ Tidsskrift*, 63. årg., 1982, pp. 219-47; »Markedet som alternativt styringsmiddel i den offentlige sektor«, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1982 (vil fremkomme i Bøje Larsen (red.), *Nye styremåder i den offentlige sektor*, Samfundsvidenskabeligt Forlag, København, 1983).
- 12) Jvf. *Komparativ Politik*, 2, 2. udg., pp. 348-51, hvor jeg har forsøgt at give et analyse-skema for beslutningsprocessen i parlamentspartier, skitse-mæssigt eksemplificeret ved det Konservative Folkepartis beslutning 21.3.1929 om at undlade at stemme for finans-loven. Da det historiske grundlag for min skitse og dermed forståelsen af partiets mål blev anfægtet af dr. Poul Jensen (»Parlamentarismen er en letbenet dame«, *Festskrift til Povl Bagge*, Den Danske Historiske Forening, København, 1972, pp. 129-55), uddybede og præciserede jeg min opfattelse i »Forholdet mellem statskundskab og indenrigspolitisk historie« (*Det Danske Historikermøde 1973*, København, Fællesud-valget for Historisk Forskning, 1975, pp. 44-75), hvori sidste halvdel omhandler beslut-ningen 21.3.1929 til belysning af forholdet mellem de to discipliner, som var foredra-gets hovedtema. Senere har jeg i »Christmas Møller og P. Munch: Betragtninger over politikeres råderum« (*Festskrift til Troels Fink*, Odense Universitetsforlag, 1982, pp. 161-84) udvidet drøftelsen til at omfatte også Christmas Møllers senere karriere og dermed hans særlige karakteristika som beslutningstager. Forud havde jeg i »P. Munch. Nogle bidrag til en foreløbig status« (*Nær og fjern. Samspillet mellem indre og ydre politik. Studier tilegnet professor, dr.phil. Sven Henningsen*, Forlaget Politiske Studier, København, 1980, pp. 281-307) søgt at belyse en beslutningstagers virke over lang tid ud fra en analyse af hans anskuelsessæt, såvel hans værdisæt som hans virkelig-hedsbillede.
- 13) *Politica*. Tidsskrift for politisk videnskab, 11. årgang, 1979, pp. 121-47.
- 14) *Ibid.*, p. 122.
- 15) *Ibid.*, p. 144.
- 16) Det er en af Jørgen Poulsens ambitioner i tidligere arbejder og igen i den omtalte afhandling, især i note B (*ibid.*, pp. 146-47), at vise at værdirelativismen har gjort sig skyldig i en fejlslutning ved at forveksle en funktionel distinktion med en logisk. Jeg kan ikke i denne sammenhæng finde plads til at imødegå hans argumentation, som nok er den mest tænksomme der er blevet fremført på dansk grund om emnet, men må nøjes med at tilkendegive at jeg ikke er blevet overbevist.
- 17) *Marx-Engels-Werke*, 18, Dietz Verlag, Berlin, 1964, pp. 305-08.
- 18) *Ibid.*, 19, p. 28.
- 19) Jvf. *Lighedsbegreber*, pp. 81-82.